

YASHIRIN IQTISODNI ANIQLASH VA TARTIBGA SOLISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINI O‘RNI

Maxmudov Anvarjon Maxmudovich

Mustaqil izlanuvchi

Raxmatov Yaxyobek Xursandjon o‘g‘li

Farg‘ona politexnika instituti 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: To‘g‘ridan to‘g‘ri soliq huquqbuzarliklarini ko‘lamini baholash juda ham qiyin, iqtisodiyotda soliq qoida buzishlarni ulushi sezilarli darajani tashkil etmoqda. Ushbu maqolaning asosiy maqsadi soliq huquqbuzarliklarini tahlil qilish, soliq qonun buzilishlariga sabab bo‘layotgan asosiy sabablarni aniqlash hamda axborot texnologiyalar yordami bilan kurashish yo‘nalishlarini belgilashdir.

Kalit so‘zlar: Soliq huquqbuzarliklari, soliqlar, qoida buzish, dasturiy ta‘minot, sohalar kesimida tahlil

Аннотация: Масштабы прямых налоговых нарушений оценить очень сложно, доля налоговых нарушений в экономике значительна. Основная цель данной статьи – проанализировать налоговые правонарушения, выявить основные причины нарушений налогового законодательства и определить направления борьбы с ними с помощью информационных технологий.

Ключевые слова: Анализ налоговых нарушений, налоги, нарушение правил, программное обеспечение,

Annotation: It is very difficult to estimate the scale of direct tax violations, the share of tax violations in the economy is significant. The main goal of this article is to analyze tax violations, identify the main reasons for tax law violations, and determine the directions for combating them with the help of information technology.

Keywords: Analysis of tax violations, taxes, violation of rules, software, sectors

Mamlakatimizda soliq ma‘murchiligini modernizatsiyalash sharoitida soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlarni davlat byudjetiga o‘z vaqtida to‘lash soliq huquqbuzarliklarini sodir etmaslik asosiy muhim ko‘rsatkich hisoblanadi. Soliqlar va yig‘imlarni undirish mexanizmini takomillashtirish orqali byudjet daromadlari bazasini kengaytirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

“O‘zbekiston — 2030” strategiyasida 2030 yilga qadar O‘zbekiston Respublikasida Fiskal barqarorlikni ta‘minlash va davlat majburiyatlarini samarali boshqarish. Shuningdek, “Yashirin iqtisodiyot”ni qisqartirish orqali soliq bazasini

qo‘shimcha kengaytirish imkoniyatidan foydalanish kabi vazifalar belgilangan.¹

Shuni alohida ta’kidlash joizki, soliq to‘lovchilar tomonidan soliqlar va yig‘imlar o‘z vaqtida va to‘g‘ri hisoblashini hamda undirilishida mavjud muammolarni aniqlash va ularni o‘z vaqtida bartaraf etish muhim ahamiyat kasb etadi. Albatta bugungi kunga qadar bu borada qator tadbirlar amalga oshirilib kelinmoqda. Ammo amalga oshirilgan chora-tadbirlarga qaramay soliqlar va yig‘imlarni o‘z vaqtida va to‘g‘ri hisoblash mexanizmida qator kamchiliklar uchramoqda.

Uchrayotgan kamchiliklarni vaqtida bartaraf etish va byudjet ijrosining o‘z vaqtida bajarilishini ta’minlash esa, oxir-oqibat o‘sha viloyat yoki tumanning iqtisodiy barqarorligini oshirishga xizmat qiladi.

O‘zbekiston Respublikasida faoliyat olib borayotgan yuridik shaxslar faoliyatini tahlil qilganimizda soliq to‘lovchilar tomonidan soliq qonunchiligini buzish holatlari ham uchrab turibdi:

O‘zbekiston Respublikasi Soliq qo‘mitasining bergan ma’lumotiga ko‘ra bugungi kunda Respublikasizda jami 571890 ta yuridik shaxslar faoliyat ko‘rsatmoqda. Shulardan 63162 nafari shu yilning yanvar oyidan avgust oyigacha bo‘lgan davrida tashkil etilganlari hisoblanadi, bu umumiy songa nisbatan 11 foizni tashkil etadi. Sohalar kesimida tahlil qiladiga bo‘lsak eng ko‘p yuridik shaxs sifatida faoliyatini ochgan soha savdo sohasiga 23354 (150427 ta) sanoat yo‘nalishiga 10240(68894) ta yuridik shaxs faoliyatini boshlaganini bildiradi. Eng oz ochilgan sohalar bu tashish va saqlash hamda axborot aloqa yo‘nalishlariga to‘g‘ri keladi.

Viloyatlar kesimida eng ko‘p yuridik shaxs sifatida faoliyatini boshlagan korxonalar Toshkent shahri 11484(98681), Farg‘ona viloyati 5819 (51896), Samarqand viloyati 5916 (54914) hissalariga to‘g‘ri keladi.

Yakka tartibdagi tadbirkor sifatida faoliyatini boshlaganlar 2023-yil 1-sentabr holatiga 247505 ta yil boshidan esa 66448 tan tashkil etadi bu 26.8 foizga shu yilni o‘zida o‘sish bo‘lganidan dalolat beradi. Sohalar kesimini oladiga bo‘lsak eng ko‘p tadbirkorlikni chakana savdo sohasida faoliyat boshlaganlar tashkil etmoqda 29190(120444) nafar. Hunarmandchilik sohasi 5009(24885), Maishiy xizmat ko‘rsatish sohasi 7632(23354), Boshqa faoliyat turlari 24617(78822) nafar tadbirkor faoliyat yuritmoqda. Soliq rejimlari bo‘yicha shularni 82.2 foizi ya’ni 205883 nafari qat’iy belgilangan summada daromad solig‘i to‘lovchi, 15.9 foizi ya’ni 39469 nafari aylanmadan olinadigan soliq to‘lovchi, 0.9 foizi 2159 nafari qo‘shilgan qiymat solig‘i

---

¹ “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni Toshkent sh.,2023-yil 11-sentabr, PF-158-son

to‘lovchilardir. Eng ko‘p ro‘yxatdan o‘tgan tadbirkorlar bu Toshkent shahar, Toshkent viloyati, Samarqand viloyati va Farg‘ona viloyatlari hissasiga to‘g‘ri keladi.

Davlat organlarining soliq huquqbuzarliklari bilan kurashga qaratilgan ishlari jismoniy va yuridik shaxslarning yo‘l qo‘ygan xatolari uchun ta‘qib qilish bilan chegaralanib qolib uning asl sabablarini aniqlash hamda bartaraf etishga qaratilmagan. Buning natijasida yangi - yangi xatoliklar, soliq to‘lashdan qochish, soliq bazasida daromadlarni to‘liq ko‘rsatmaslik holatlari vujudga kelmoqdaki, buni bartaraf etish, oldini olish yoki bartaraf etish uchun ilmiy jihatdan yondashishni talab etadi.

Huquqbuzarliklar ta‘sirida soliq to‘lovchilar soliqlarni yashirishi va soliq to‘lovlaridan qochishning turli yo‘llarini qo‘llab ko‘radilar. Muammolarni dolzarbligidan kelib chiqib, huquqbuzarliklarning iqtisodiyotni, hususan soliq tizimini boshqarishdagi ta‘sirini kamaytirishda holatlarning oldini olishga qaratilgan samarali mexanizmlarni joriy etish, bunday mexanizmlardan foydalanishda axborot texnologiyalaridan unumli foydalanish, dastur taqdim etgan ma‘lumotlarni tahlil qilish orqali soliq huquqbuzarliklariga yo‘l qo‘yilishini asl sabablarini topish va uni bartaraf etish bo‘yicha ilmiy yondashilgan fikrlar berilishi talab etiladi. Shu maqsadda soliq tizimida muvaffaqiyat bilan qo‘llanilayotgan “Avtokameral” dasturi orqali olingan ma‘lumotlarni yillar kesimida tahlil qilib chiqsak.

Tekshiruvdan oldingi tahlil - taqdim etilgan soliq hisobotini va soliq to‘lovchining faoliyati to‘g‘risidagi boshqa axborotni soliq organlari tomonidan axborot tizimlaridan foydalangan holda, soliq to‘lovchining ishtirokisiz o‘tkaziladigan avtomatlashtirilgan tahlildir.

Soliq organlari kameral soliq tekshiruvi o‘tkazilishi boshlanguniga qadar tekshiruvdan oldingi tahlilni o‘tkazishi mumkin. (Soliq kodeksi 138-modda)²

Tekshiruvdan oldingi tahlil soliq organi rahbarining (rahbar o‘rinbosarining) buyrug‘isiz, “Avtokameral” avtomatlashtirilgan axborot tizimi orqali amalga oshiriladi.

Mazkur tizimda joriy qilingan mezonlar mantiqiy shartlar va algoritmlar asosida, tadbirkorlik subyektlari tomonidan taqdim etilgan soliq va moliyaviy hisobotlarda keltirilgan ko‘rsatkichlar bilan soliq organlarida mavjud ma‘lumotlarni (jumladan, elektron hisobvara-faktura, eksport-import operatsiyalari, onlayn kassa texnikasi cheklari va h.k.) avtomatlashtirilgan tartibda taqqoslaydi.

Agar tekshiruvdan oldingi tahlil chog‘ida soliq organi tomonidan taqdim etilgan soliq hisobotida soliq organida mavjud bo‘lgan ma‘lumotlar bilan tafovutlar va (yoki) xatolar aniqlansa, soliq to‘lovchining shaxsiy kabinetiga soliq hisobotiga tegishli tuzatishlar kiritish to‘g‘risida xabarnoma yuboriladi.

---

² Soliq Kodeksi

Soliq to‘lovchi tegishli tuzatishlar kiritish to‘g‘risidagi xabarnomani olgan kundan e‘tiboran 10 kunlik muddatda aniqlashtirilgan soliq hisobotini yoki aniqlangan tafovutlarning asosnomasini taqdim etishi shart. Bunday majburiyatning bajarilmaganligi soliq organi tomonidan soliq to‘lovchida kameral soliq tekshiruvini tayinlash uchun asos bo‘ladi.

Tekshiruvdan oldingi tahlil aniqlashtirilgan soliq hisoboti yoki aniqlangan tafovutlar asosnomasi soliq to‘lovchi tomonidan taqdim etilgan yoxud kameral soliq tekshiruvi tayinlangan sanadan e‘tiboran yakunlangan hisoblanadi.

Ushbu avtomatlashtirilgan tizimning joriy qilinishi soliq to‘lovchilarga bir qator afzalliklar yaratadi. Jumladan:

- ◆ Soliqlarni o‘z vaqtida va to‘liq hajmda hisoblanishi hamda to‘lanishini ta‘minlashda ko‘maklashadi;

- ◆ Ularning faoliyatida yuzaga kelgan soliqqa oid huquqbuzarliklarni mustaqil ravishda bartaraf etish imkonini beradi;

- ◆ Ularga nisbatan qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan moliyaviy jarimalar, ma‘muriy yoki jinoiy javobgarlik choralarining oldi olinishini ta‘minlashga xizmat qiladi;

- ◆ Ularning faoliyatiga asossiz aralashish va korrupsiya holatlarini cheklash hamda ma‘muriy bosimlarni kamaytirishga imkoniyat beradi.³

2022-yilda soliq to‘lovchilar hisobotlarida 90,7 trln so‘mdan ortiq tafovutlar aniqlandi

Soliq to‘lovchilarda 2022-yilda o‘tkazilgan tekshiruvdan oldingi tahlillar natijasida 90,7 trln so‘mlik tafovutlar aniqlandi.

Shundan, 76,7 trln so‘mlik tafovutlar yoki jami aniqlangan tafovutlarning 84,5%i bartaraf etilgan:

- ◆ 4,1 trln so‘m qo‘shimcha soliqlar hisoblangan;

- ◆ 72,6 trln so‘m tafovut bo‘yicha hisobotlardagi ko‘rsatkichlar tuzatilgan.

2023-yil yanvar-avgust oylari davomida o‘tkazilgan tekshiruvdan oldingi tahlillar natijasida 89 136 ta korxonalar tomonidan ko‘paytirishga qayta hisobotlar taqdim etilgan va 5,9 trln so‘m soliqlar hisoblangan.

Eng katta tafovut aniqlangan sohalar :

- ◆ ishlab chiqarish - 3 trln so‘m (51,2%);

- ◆ umumiy ovqatlanish va savdo - 861,1 mlrd so‘m (14,5%);

- ◆ qurilish - 849,2 mlrd so‘m (14,3%);

- ◆ transport - 207,9 mlrd so‘m (3,5%);;

- ◆ qishloq xo‘jaligi - 172,1 mlrd so‘m (2,9%);.

---

³ <https://t.me/fiskaltahlil>

Soliq huquqbuzarliklarini oldini olishda soliq to‘lovchilardan kelib tushayotgan murojaatlarni alohida takidlash lozim, 2023-yil 1-sentabr holatiga e‘tiborimizni qaratsak 84786 marotaba murojaat bo‘lib shu murojaatlarni 99.5 foizda soliq huquqbuzarliklari o‘z tasdig‘ini topganligini ko‘ramiz. Asosan qaysi sohalarda bu kabi qoida buzilishlar aniqlangan:

- xaridorlarga savdo chekini bermaslik-93.4 foizni tashkil qiladi;
- to‘lovlarni plastik karta orqali qabul qilmaslik holatlari 3.9 foizni;
- plastik karta uchun xarid summasini oshirish holati-0.2 foizni;
- boshqa holatlarda soliq huquqbuzarliklarini sodir etish- 2.4 foizni tashkil

etmoqda.

Bu ko‘rsatkichlarni viloyatlar kesimida tahlil qilsak, kelib tushgan murojaatlarni va shu asosda to‘langan mukofotlarni asosan Toshkent shahri, Samarqand, Qashqadaryo, Surxondaryo, Navoiy viloyatlar amalga oshigani haqiqat bo‘lib qolmoqda.

Soliq to‘lovchilarni soliqqalarga qay tarzda amal qilishlari tahliliga qaraydigan bo‘lsak 2022-yili jami 866 marotaba soliq auditi o‘tkazilgan bo‘lib bu soliq to‘lovchilarga nisbatan 0.15 foizni tashkil qiladi.

2023-yilni 8 oyida esa atiga 679 ta sub‘ektda tekshirish o‘tkazilgan bo‘lib bu ko‘rsatkich 0.1 foizni tashkil etadi. Shu ko‘rsatkich past bo‘lishiga qaramay 223 nafar subyektda 1.2 trl so‘m soliq summasini yashirish holatlari aniqlangan. Bular;

- 138 ta yuridik shaxsda 697.2 mld.so‘mlik realizatsiya qilingan tovarlar summasini ko‘rsatmaslik

- 63 ta yuridik shaxsda 489.4 mld.so‘mlik tovarlarni omborlarda yoki realizatsiya mavjud emasligi;

- 22 ta yuridik shaxsda 23.9 mld.so‘mlik kirim qilinmagan tovarlarni saqlaganlik holatlari aniqlangan. Bu ko‘rsatkichlar asosan ishlab chiqarish, qurilish, savdo va boshqa sohalar hissasiga to‘g‘ri keladi.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko‘rsatadiki 0.1 foizli tekshirish o‘tkazilganda 1.2 trl so‘mlik soliq qoida buzarlighi aniqlangan bo‘lsa, tekshirish soni ortib borishi bilan soliqni yashirish, turli yo‘llar bilan soliqdan qochish holatlari yaqqol ko‘zgan tashlanib qolishi mumkin⁴.

Xulosa o‘rnida shuni aytish kerakki, O‘zbekistonda soliq huquqbuzarliklari bilan kurashish quyidagi takliflarga asoslanishi kerak:

- ✓ Soliq qoida buzarlighariga qarshi kompleks chora tadbirlarini qo‘llagan holda kurashish;

- ✓ Soliq qoida buzarlighariga qarshi jazo va rag‘batlantirish usullarini tenglikda qo‘llash.

---

⁴ <https://t.me/fiskaltahlil>

✓ Профилaktik soliq auditlari o‘tkazishni ko‘paytirish (bunda soliq to‘lovchi jazolanmaydi balki kelgusi ishlariga ko‘mak beriladi)

Soliq qoida buzarlklarini kamaytirish, bu ko‘p jihatdan quyidagilarga bog‘liq:

- ❖ aholining moliyaviy va soliq bilimini o‘stirish, korrupsiya bilan qat’iy kurashish.
- ❖ Profilaktik tekshiruvlar sur’atini oshirish.
- ❖ Axborotlar almashinuvida inson omilini kamaytirish.

Адабиётлар/Литература/Reference:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 30.10.2020 йилдаги ПФ-6098-сон “Яширин иқтисодийни қисқартириш ва солиқ органлари фаолияти самарадорлигини ошириш бўйича ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармон.
2. АУДИТ., Н. Тошмаматов, Х. Камолов, И Носиров, С. Тошмаматов, Учебная пособия . – г.Андижан – 2018, – 300 с.
3. Носиров И.А.(2017).The role of the ecological management on the developing of small business. Theoretical & Applied Science.
4. Носиров ИА.(2016). Влияние научно-технического прогресса в эффективном использовании ресурсов. ЛИ Республики Узбекистан. Вестник Республики Каракалпагистан.
5. З.Қурбонов П.Йўлдошев «Тадбиркорлик фаолиятида бухгалтерия ҳисоби ва аудитнинг ҳуқуқий қоидалари» Т.Адолат,2002.
6. И.Жамолов «Яширин иқтисодий ва унинг кўламини қисқартириш механизмлари» «Бозор, пул ва кредит» № 1 (80) 2004 й.
7. Т.Тошмуродов «Солиқлар» изоҳли луғат Т., Мехнат-2003
8. 9.З.Қурбонов А.Махмудов “Хуфёна иқтисод ва солиқ ҳуқуқбузарлиги” Рисола, Фарғона-2004 й,76-б
9. З.Н.Қурбонов, К.М.Мисиров. Молиявий ва бошқарув ҳисоби. Дарслик.Тошкент. “Иқтисод-молия” -2019 йил.
10. И.Исманов, Н.Тошмаматов, С.Бузрукхонов. Молиявий ҳисоб ва ҳисобот. Дарслик. Тошкент. “Сано-стандарт”-2019 йил.
11. Финансовый журнал / Финансиал жоурнал №6 2016 Борьба с теневой экономикой в России: частные аспекты общих проблем
12. Ж.Кучимов “Рақамли технологияларни банк-молия тизимида қўллашнинг самарали йўллари” Eurasian Journal Of Academic Research www.innacademy.uz